

Сучасні практики імплементації методів детінізації національних економік

АНОТАЦІЯ. У роботі комплексно досліджено сутність і чинники розвитку тіньової економіки з ідентифікацією таких ключових причин, як політичні, соціально-економічні, правові та морально-етичні. Проаналізовано специфіку регіональних, локальних стимулів розвитку тіньової економіки в індустріальних країнах, а також у країнах Східної та Центральної Європи. Охарактеризовано основні методи виявлення впливу та аналізу обсягів тіньової економіки (прямі, непрямі методи та моделі) і зазначено, що для повної та усесторонньої оцінки масштабів тінізації національної економіки варто застосовувати всю сукупність даних методів. Досліджено основні підходи з можливими методами та заходами перетворення тіньового сектору на офіційний, а саме — посилення різних видів покарання та стимулювання самовільного виходу з тіні, що імплементуються як своєрідна комбінація стимулюючих і посилюючих заходів. Ідентифіковано лідерів із найвищим рівнем тіньової економіки серед країн ЄС та найкращі практики впровадження методів детінізації. Встановлено та окреслено ключові механізми, методи, принципи та інструменти державного регулювання щодо детінізації економіки світових лідерів, а саме в таких країнах, як Данія, Італія, Нідерланди, США, Австрія, Латвія, Німеччина, Франція та інші. Трансформаційні процеси, що посилюються в світовій економіці в контексті глобальної фінансової, соціальної, безпекової нестабільності, трансформують міжнародне бізнес-середовище, проте одночасно й виступають тригерами посилення ролі саме глобальних комунікацій, адже сприяють прозорості та відкритості даних, доступності інформації і посилюють значення методів просвітницьких інструментів комунікацій, які формують податкову мораль громадян та є ключовими в світовій практиці детінізації економіки. Окреслено ключові вектори боротьби з тінізацією національної економіки, оскільки детінізація є гостро необхідною для України. Застосування найкращих світових практик не лише сприятиме поліпшенню економічного стану нашої країни, а й допоможе забезпечити виконання європейських стандартів та вимог, що є надважливими для успішного інтегрування до Європейського Союзу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: тіньова економіка, детінізація економіки, методи детінізації, глобальні комунікації, цифровізація.

¹ **Іщенко Анна Володимирівна** — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Сфера наукових інтересів: глобальна економічна інтеграція, міжнародний маркетинг, міжнародна торгівля, глобальні маркетингові комунікації, міжнародна логістика. Електронна адреса: ishchenko.anna@kneu.edu.ua. ORCID: 0000-0001-6419-3161.

² **Волошенко Катерина Вікторівна** — здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка» спеціальності 051 «Економіка», Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Сфера наукових інтересів: міжнародна економіка, глобальне бізнес-середовище, глобальні маркетингові комунікації. Електронна адреса: katevoloshenko2019@gmail.com

Вступ

Тіньова економіка виступає однією з основних перешкод на шляху до процвітання та економічного піднесення. Впровадження процесу детінізації відіграє важливу роль будь-якої економіки країни, адже дозволяє посилити її конкурентоспроможність, стимулювати інноваційний розвиток й економічне зростання, залучити значні іноземні інвестиції, підвищити рівень добробуту населення. Неоціненний досвід, набутий протягом процесу детінізації. Є прикладом на шляху до економічного розвитку багатьох країн світу, зокрема і для України, де тіньовий сектор займає левову частку та виступає в негативному прояві.

Тривалий час сутність економіки «в тіні» та її проблематика не піддавалась розкриттю, незважаючи на те що цим питанням займалась значна частина зарубіжних економістів. Проблематиці тіньової економіки, її значного впливу на соціально-економічний розвиток і шляхів детінізації присвячено наукові доробки вчених Е. Фейга, П. Гутмана, С. Нікітіна, О. Турчинова, В. Нагребельного, А. Ярмоленка, В. Головача, В.Танзі, Д. Томаса та інших. Актуальність і важливість проблеми тіньової економіки підтверджують плідні дослідження й інших вітчизняних учених, а саме: Т. Тищука, О. Бандурка, С. ОGREБИ, А. Буніча, Т. Заславської, В. Антипова, З. Варналія, О. Подмазка, В. Гончарова, О. Самойленка, Т. Корягіної, М. Тарасова, Д. Фролова та Т. Фірсової. На сьогодні у зв'язку з постійними змінами та деформаціями існуючих методів боротьби з тінізацією й досі відводиться значна частина досліджень цій тематиці.

Метою роботи є визначення особливостей імплементації методів детінізації економіки та обґрунтування пріоритетних напрямів детінізації економіки України в контексті найбільш успішних світових практик.

Сутність, чинники, причини та соціально-економічні індикатори тіньової економіки

Вперше проблема тіньової економіки була висвітлена у наукових дослідженнях 1930-х років. Одним із перших, хто найґрунтовніше інтерпретував поняття тіньової економіки, був американський соціолог Е. Фейг. Його твердження, власне кажучи, є найбільш загально визнаним. У трактуванні автора тіньова економіка являє собою всю економічну діяльність, що з певних причин не входить до офіційної статистики країни і не враховується при національних розрахунках. Автор виокремлює два підвиди тіньової економіки. До першого Є. Фейг відносить всю ту економіку країни, яка є легальною та законною, проте не підлягає оподаткуванню та не підпорядковується офіційній статистиці. У свою чергу до другої складової він виокремлює нелегальну господарську діяльність, що є абсолютно

незаконно та свідомо прихованою³. Є ще й інші відомі вчені, що досліджували явище тіньової економіки. До прикладу, в 1970-х роках вагомий внесок мала робота відомого американського економіста та науковця П. Гутмана під назвою «Підпільна економіка», в якій було висвітлено природу та сутність тіньової економіки, наголошено на важливості встановлення причин появи тінізації в економіці країн, визначено економічно-соціальні наслідки і доведено до відома, що зрештою є недопустимим нехтування економічною діяльністю, що розміщується в «тіні»⁴.

Грунтовне дослідження проблематики тіньової економіки також провів В. Танзі. У своїй науковій роботі автор стверджує, що така економіка, яка є в «тіні», включає доходи або виробництво, що не враховуються до національної статистики в державі. В свою чергу результат від економічної діяльності не відноситься до тих доходів, що ідентифіковані та заявлені до податкових державних органів. Проаналізувавши цей процес, автор доводить, що в результаті ухилення від оподаткування казна держави отримує менше доходів, аніж реально повинна була мати. Це є логічним висновком того, що держава є набагато багатшою, ніж показує офіційна статистика. З такими міркуваннями погоджується й відомий науковець Д. Томас, зокрема, він відносить до явища тіньової економіки ту економічну діяльність суспільства, що не входить при підрахунку валового національного доходу⁵.

На думку О. Турчинова, тіньова економіка трактується як економічна діяльність, що є неконтрольованою державними органами влади і не враховується до офіційної статистики, спрямована на одержання доходу нелегально, порушуючи чинне законодавство⁶. Варто зазначити, що своє тлумачення тіньової економіки також висвітлив й В. Нагребельний, на думку дослідника, тіньова економіка – це та економічна діяльність, що зумовлюється незаконним привласненням групою осіб або ж особою частини вартості утвореного блага, що тим чи іншим способом підпадає під викривлення достовірної інформації про обіг грошових коштів на виробництві і матеріальних цінностей, викривлення даних у веденні первинного бухгалтерського обліку з метою прикриття реального походження джерела доходу⁷.

У різних підручниках і наукових статтях тіньова економіка відома під різними назвами, зокрема, такими, як «прихована економіка», «чорна економіка», «сіра економіка» або «економіка відсутності», або ж

³ Feige E.: How Big is the Irregular Economy? Challenge, 1979.

⁴ Gutmann, P.M. The Subterranean Economy, *Financial Analysts Journal*, 33:6, 26-27, 1977. DOI: 10.2469/faj.v33.n6.26 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2469/faj.v33.n6.26>

⁵ Tanzi V., Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy, *The Economic Journal*, Volume 109, Issue 456, 1 June 1999, Pages 338–347, <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00437>. URL: <https://academic.oup.com/ej/article-abstract/109/456/338/5128722?redirectedFrom=fulltext>.

⁶ Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. К.: АртЕК. 1995. С. 32.

⁷ Нагребельний В. П. Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В. М. Попович // Юрид. енцикл.: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. Т. 6. С. 74–76.

«неформальна економіка». Усі ці тотожні слова та вислови стосуються певного одного виду тіньової економічної діяльності. В «IMF Working Paper» використовують таке визначення: «тіньова економіка вміщує всі різновиди економічної діяльності, що приховані від офіційних органів державної влади з монетарних, інституційних та регуляторних причин. Монетарні причини включають уникнення оподаткування та всіх внесків до соціального страхування, регуляторні причини вміщують уникнення урядової бюрократії або тяжкості нормативно-правової бази, в свою чергу інституційні причини складають корупційне законодавство, слабе верховенство права та якість політичних інститутів»⁸.

Дослідники та фахівці різних напрямів застосовують різні підходи (табл. 1) та термінологію до вивчення тіньової економіки. Однією з причин цього є не просто дуже широкий спектр їх теоретичних і прикладних досліджень, а значні невідповідності між концепціями тіньової економіки, що використовуються світовими фахівцями у сфері економічних знань.

Таблиця 1

**НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА»⁹**

Підхід	Наукове трактування поняття «Тіньова економіка»
Економіко-статистичний	Будь-яка економічна діяльність, яка не враховується офіційною статистикою. Прихильники цього підходу акцентують увагу на прихованості економічної діяльності від державного обліку та контролю, тобто відсутність фіксації в офіційній статистиці
Правовий	Економічна діяльність заборонена законодавством. Прихильники цього підходу основну увагу фокусують на дослідженні суспільно небезпечних форм економічної діяльності, запобіганні правопорушенням і боротьбі з ними правовими засобами
Фіскальний	Частина економіки, яка прихована від оподаткування
Інституційний	Економічні відносини, що складаються в суспільстві на протигагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя, це всі види економічної діяльності, що не відображені в статистиці. Прихильники цього підходу ставлять у центр соціально-економічні інституції, тобто систему офіційних і неофіційних правил поведінки, механізми санкцій та закономірності їхнього розвитку

⁸ Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?, WP/18/17, January 2018, С. 4

⁹ Пірнікоза П. В. Теоретична сутність економічної категорії "детінізація економіки" / П. В. Пірнікоза // Економічний аналіз. – 2017. – Т. 27, № 4. – С. 65-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2017_27%284%29_10

Закінчення табл. 1

Підхід	Наукове трактування поняття «Тіньова економіка»
Кібернетичний	Економічні відносини, що складаються в суспільстві на протипагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя, це всі види економічної діяльності, що не відображені в статистиці. Прихильники цього підходу ставлять у центр соціально-економічні інституції, тобто систему офіційних і неофіційних правил поведінки, механізми санкцій та закономірності їхнього розвитку
Кримінологічний	Та частина економіки, яка має об'єктивно деструктивний характер і перебуває поза сферою контролю економічних регуляторів. У центрі уваги прихильників такого підходу лежить рівень шкідливості економічної діяльності
Соціологічний	Взаємодія соціальних груп, які відрізняються становищем у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів у різних ситуаціях
Моральний	Економічна діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми
Мотиваційний	Усі види діяльності, спрямовані на формування і задоволення потреб, що культивують у людини різні вади

Варто підкреслити, що всі згадані вище підходи лише в комплексі є найдосконалішим рішенням і інструментом для дослідження тіньової економіки. Суттєвою перевагою застосування всіх підходів у комплексі є те, що тіньова економіка є багатограним різнобічним явищем із відносно подібними ознаками, яка в значній мірі за допомогою цих підходів досліджується досконаліше та детальніше. Виходячи з наших міркувань, тіньова економіка трактується якнайповніше за допомогою застосування цілого ряду міждисциплінарних підходів¹⁰.

Визначаючи структуру економіки, що перебуває в «тіні», виокремлюють три головні види, або ж часто їх називають складові тіньової економіки¹¹.

1. Неформальна (неофіційна) складова. З назви випливає визначення – це таке виробництво товарів і послуг, яке є не приховуваним, проте неформальним, тобто не враховується до офіційної статистики при розрахунках. Така складова тіньової економіки, як правило, має позитивний соціальний аспект. Ми можемо віднести сюди діяльність у домогосподарствах, незначні підробітки, адже таке діяння не фіксується у визначенні ВНД. Роль суб'єктів неформальної складової тіньової економіки відіграють наймані працівники, дрібні власники та державні службовці.

¹⁰ Lomsadze D.G. Methodology of Shadow Economy Studies 2020 С. 7-10

¹¹ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналітичний огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 11

2. Приховану (підпільну) складову тіньової економіки утворює нелегальне виробництво дозволених товарів, проте у даному разі це, як правило, реалізація послуг і продукції, що не обліковуються. Прикладами можуть слугувати: заробітна плата в конвертах, заниження виручки або ж завищення видатків та ін. Суб'єктами виступає середня каста населення: підприємці, власники господарств, фінансисти, промисловці та банкіри.

3. Фіктивна, або ж кримінальна, – остання складова – протиправна, тобто заборонена законодавством кримінальна діяльність. До прикладу ми можемо навести такі види, як торгівля забороненими наркотичними, психотропними речовинами, прекурсорами, сюди ж входить корупція – користування особою їй наданих службових повноважень, торгівля зброєю. До суб'єктів підпільної складової відносять: контрабандистів, наркоторговців, сутенерів, тобто в своєму образі виступають всі кримінальні особи, в тому числі корупціонери.

Досліджуючи сутність тіньової економіки, провідні фахівці значну частину наукового аналізу приділяють причинам і чинникам виникнення цього явища. Більшість із них зазначають, що для кожного регіону світу притаманні свої характерні причини, але всі чинники можна умовно розподілити на чотири групи факторів, що пояснюють виникнення тіньової економіки. Серед них виділяють такі: політичні (політична нестабільність, процвітання корупційних систем, завищена регламентація економіки, неграмотність політичних дій, корумповані судові системи, неефективна політична діяльність держави, високий рівень безробіття та вагомий розрив між доходами громадян різних груп населення, втручання урядових структур усіх рівнів у діяльність суб'єктів господарювання), соціально-економічні (відносять все, що пов'язано з економічним рівнем розвитку та його впливом на суспільство: порівняно низький рівень життя населення, у той час – високий рівень оподаткування і нерівномірне податкове навантаження, періодичні кризи в економіці, звідси як наслідок – економічна нестабільність); правові (слабо розвинені судові системи, недосконалість податкового законодавства і постійне внесення до нього змін, корумпованість правоохоронних органів, непрозорі часто повільні приватизаційні процеси) та морально-етичні (приспосовування суспільства та лояльне ставлення до тіньової економіки в цілому, як щось що є вже звичним і допустимим).

Розвиток тіньової економіки в індустріальних країнах було спричинено багатьма факторами зі згаданих вище, але найважливішими, емпірично та науково підтвердженими, найчастіше цитованими є такі:

– значне податкове відрахування з отриманої заробітної плати та внески на соціальне страхування. Дійсно, велика кількість емпіричних досліджень підкреслюють, що зростаючий тягар обов'язкових податків і внесків на соціальне страхування являє собою один із ключових рушіїв для розвитку тіньової економіки в індустріальних країнах¹²;

¹² Enste D. H. The shadow economy in industrial countries. IZA World of Labor 2015: 127. 2015. DOI: 10.15185/izawol.127 <https://wol.iza.org/uploads/articles/127/pdfs/shadow-economy-in-industrial-countries.pdf>.

– щільність, чіткість та інтенсивність регулювання в офіційній економіці, особливо що стосується ринку праці, включаючи обов'язкове для всіх працівників скорочення робочого тижня, як правило, ранній вихід на пенсію та зростання безробіття, тим самим надаючи більше часу та можливостей для нелегальної роботи. Посилення інтенсивності регулювання часто вимірюється за кількістю різноманітних законів і нормативних актів, таких як вимоги до ліцензій, торговельні бар'єри, жорстке регулювання ринку праці та обмеження праці для іммігрантів. Широко проаналізовано прямий безпосередній вплив законодавства про працю населення на розвиток тіньової економіки в цих країнах. Таке регулювання значно підвищує вартість робочої сили та обмежує свободу вибору для учасників офіційної економіки, особливо для іммігрантів. Так як більшість цих витрат перекладається з роботодавців на працівників, а таке жорстке регулювання є фактором для створення ще однієї мотивації робітників працювати «в тіні»;

– слабка податкова мораль, іншими словами, – неготовність населення платити податки, частково внаслідок корупційних дій і занепаду якісного врегулювання громадськими установами¹³.

У Східній і Центральній Європі економіку «в тіні» обумовлюють інші фактори, зокрема до них відносять¹⁴:

- відсутність компетенції офіційних інституцій, законодавчих органів, бюрократії, судових систем, а також корупція, яка підриває довіру до цих установ;
- слабе використання законів і нормативних актів, небажання або нездатність суспільства захистити свої права власності;
- завищені обумовлені витрати та ненависний адміністративний тягар для підприємців;
- малоймовірність бути спійманим як нелегальний працівник або особа, яка не платить податків; саме це робить нелегальну працю більш привабливою, ніж аналогічна робота в офіційній економіці;
- забагато тяганини та неефективності бюрократії, які можуть змусити «ховатися в тіні».
- широке визнання незаконної праці, сприйняття суспільством як звичне прийнятне явище, що ускладнює боротьбу з нею.

Аналітики та економісти зазначають, що вимірювання тіньової економіки може відрізнятися залежно від застосованого методу оцінки. Немає ідеального методу оцінки; кожен підхід має свої сильні та слабкі сторони, що в підсумку дає схожі висновки та результати, які незначним чином можуть так чи так відрізнятись.

¹³ *Tanzi V.*, Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy, *The Economic Journal*, Volume 109, Issue 456, 1 June 1999, Pages 338–347, <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00437>. URL: <https://academic.oup.com/ej/article-abstract/109/456/338/5128722?redirectedFrom=fulltext>.

¹⁴ *Schneider, F.* Shadow economies and corruption all over the world: New estimates for 145 countries. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal* 1 (2007): 1–66.

Фрідріх Шнайдер і Домінік Енсте у праці «Тіньова економіка: розмір, причини та наслідки» поділяють способи вимірювання тіньової економіки на три різні методи: прямі підходи, непрямі підходи та моделі (табл. 2).

Варто зазначити, що найширшого застосування серед економістів набули підхід «попит на валюту» й метод «латентної змінної».

Таблиця 2

СПОСОБИ ВИМІРЮВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ¹⁵

Метод	Способи
Прямий підхід	Вибіркове опитування
	Податковий аудит
Непрямі підходи	Статистичні дані національного обліку
	Статистичні дані робочої сили
	Шляхом транзакцій
	Попиту на валюту
	Фізичні витрати (споживання електроенергії)
Моделі	Підхід латентної змінної

Прямий підхід включає опитування за вибіркою та податковий аудит. Вибіркове опитування являє собою оцінювання всього розміру тіньової економіки за конкретними даними опитувань. Під час податкового аудиту (податкова перевірка) відбувається оцінювання розміру тіньової економіки на базі перевірки незадекларованих оподатковуваних доходів.

Непрямі підходи Фрідріх Шнайдер і Домінік Енсте поділяють на такі: статистичні дані національного обліку (бухгалтерська статистика), статистика робочої сили, підхід транзакцій, попиту на валюту, фізичні витрати (споживання електроенергії). У непрямому підході «статистичні дані національного обліку» (бухгалтерська статистика) окреслення меж тіньової економіки відбувається за рахунок розбіжностей між статистикою доходів і витрат у даних національного обліку або в індивідуальних даних. Підхід «статистичні дані робочої сили» оцінює зростання тіньової економіки, базуючись на зменшенні участі робочої сили в офіційній економіці, роблячи припущення, що робоча сила в країні має постійний рівень участі в економіці в цілому. Менш вживаний для виміру тіньової економіки є підхід «транзакцій». Цей підхід використовує систематизовані дані про загаль-

¹⁵ Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows. The Growth of the Underground Economy. International Monetary Fund, 2002. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/#:~:text=the%20official%20economy,What%20Is%20the%20Shadow%20Economy%3F,from%20monetary%20or%20barter%20transactions>

ний обсяг усіх грошових операцій в економіці для розрахунку загального номінального (неофіційного + офіційного) ВВП, а потім відбувається оцінювання розміру тіньової економіки шляхом віднімання офіційного ВВП від загального номінального ВВП. У підході «попит на валюту» оцінювання розміру тіньової економіки відбувається на основі попиту на готівку, роблячи припущення, що тіньові операції проводяться готівкою, тому зростання тіньової економіки підвищить попит на готівку. До останнього непрямого підходу вчені відносять «фізичні витрати (споживання електроенергії)». Це означає, що за цим непрямим підходом обсяги тіньової економіки вимірюються за рахунок спожитої електроенергії, роблячи припущення, що споживання електроенергії є єдиним і найкращим фізичним індикатором загальної економічної діяльності. За цим підходом віднімають темпи зростання офіційного ВВП від темпів зростання всього споживання електроенергії, таким чином, пояснюючи різницю зростанням тіньової економіки.

Останній метод, за яким Ф. Шнайдер і Д. Енсте вимірюють обсяги тіньової економіки, являє собою моделі латентної змінної. Такі моделі визначають розмір тіньової економіки як своєрідну функцію спостережуваних досліджуваних змінних, котрі, як припускається, достатньо впливають на тіньову економіку, як приклад, обтяжливе оподаткування або ж тягар державного регулювання, а також таких змінних, в яких тіньова економіка показує слід своєї діяльності: розрахунок готівкою, вимір офіційних робочих годин, рівень безробіття. Цей метод вважають доволі вигідним, так як він розглядає кілька причин і показує кілька наслідків одночасно¹⁶¹⁷.

Світова практика імплементації методів детінізації економіки

Шляхи детінізації визначаються причинами існування тіньової економіки. Для досягнення ефективного процесу детінізації в економіці будь-якої держави необхідно знайти напрям впливу опосередковано на всі існуючі гілки влади, зокрема такі, як виконавча, законодавча й судова. Цей вплив має створити конкретні визначені умови для процесу детінізації:

- запуск активного процесу легалізації тіньового сектору, що вже існує;
- перешкоджання тінізації існуючих легальних підприємств;
- стимулювання підприємницької діяльності малого і середнього бізнесу;
- подолання корупційних схем;
- застосування дієвих адміністративних заходів з метою покарання.

У першу чергу детінізація має спрямовуватися на вдосконалення законодавчої бази, що має на меті абсолютне подолання бюрократизму та корупції.

¹⁶ Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows. The Growth of the Underground Economy. International Monetary Fund, 2002. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/#:~:text=the%20official%20economy.,What%20Is%20the%20Shadow%20Economy%3F,from%20monetary%20or%20barter%20transactions>

¹⁷ Schneider F., Enste D. Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *The Journal of Economic Literature*, 2000, 38/1, pp 77–114.

Однак державна влада повинна бути напряму зацікавлена в цьому, оскільки випадки лобіювання інтересів значної кількості бізнес-груп у ході прийняття різних законопроектів не є рідкістю сьогодення. Подальшим етапом повинна бути реформа фіскальної політики, що передбачатиме диференціювання податків залежно від об'єкта оподаткування, на зразок практики, застосованої в більшості розвинених країн. Досвід країн, що в значній мірі поборолі тіньову економіку, доводить, що ефективність економіки напряму залежить від оптимального розвитку різних розмірів бізнесу, включаючи малий, середній і великий. Малий і середній бізнес є основою соціально-економічного розвитку, тому поліпшення умов для цих секторів допоможе вирішити соціально-економічні проблеми, пов'язані з тінізацією. Такі умови стануть першоджерелом зміни у ставленні населення до праці в тіньовому секторі, таке становище з часом може спровокувати зменшення морально-етичних негараздів і проблем.

Таблиця 3

МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ ЗНИЖЕННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ¹⁸

Підхід	Метод	Можливі заходи
Посилення покарання	Удосконалення механізму виявлення порушень	Покращення роботи з даними, об'єднання зусиль перевіряючих органів, участь у міжнародних співбесідах
	Посилення покарання	Збільшення покарання за податкове правопорушення, впровадження кримінальної відповідальності, збільшення строків давності
	Усвідомлення можливості бути викритим та відповідати за наслідки	Соціальна реклама. Показувати всі наслідки ведення тіньового бізнесу – від соціальної незахищеності до ефективності процедур з виявлення правопорушень
Стимулювання	Звичайні заходи	Полегшення податкового обліку. Податкові стимули. Введення нових категорій зайнятості в законодавстві. Розвиток податкових режимів для малого бізнесу
	Стимул добровільного виходу з тіні	Податкові амністії, винагорода за добровільний вихід з тіні
	Створення певних взаємозв'язків і коаліцій через перехід у тінь	Надання переваг при роботі з чесними партнерами. Збільшення рівня освіти. Обмін інформацією. Податкова прозорість. Прозорість адміністративних процедур

Джерело: розроблено авторами.

¹⁸ Фінанси тіньового сектору. Вплив тіньового сектору на соціально-економічний розвиток України. URL: <http://kaf-fin.wnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8-%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%83.pdf>

Також до заходів детінізації зараховують такі:

- удосконалення податкової системи та створення нових дієвих реформ, спрямованих на пониження податкового тягаря і максимально можливого спрощення системи оподаткування;
- значне зменшення надмірної кількості нормативно-правових актів, а також забезпечення узгодженості між ними, та стабільності їх дії;
- подолання явища корупції;
- підвищення ефективності керування державною власністю та майном;
- зменшення загального рівня монополізації виробництва на ринку і всебічного розвитку конкурентного середовища;
- забезпечення простої та ефективної діяльності фінансових ринків;
- застосування ефективних механізмів задля повернення в офіційний обіг грошових коштів, котрі не мають злочинного походження.

Для всебічного розуміння досвід імплементації процесу детінізації в інших країнах є дуже важливим для нашої країни – України, яка безпосередньо здійснює активне реформування національної економіки. Тому одним з основних завдань нашої розвідки є необхідність дослідити позитивні та негативні аспекти, шляхи, способи детінізації, що були зафіксовані у різних країнах світу, а також дізнатися про те, які конкретні заходи були прийняті у цих країнах для досягнення успіху у реалізації реформ. Варто підкреслити, найціннішими елементами пропонованого аналізу є встановлення та окреслення механізмів, методів, принципів та інструментів державного регулювання щодо детінізації економіки світових лідерів. Ці чотири основні складові можуть бути відправною точкою для розробки нової, ефективнішої концепції детінізації економіки, яка в подальшому може бути включена до національних, регіональних чи місцевих стратегій і програм.

Країни Європи можна поділити умовно на кілька груп за рівнем тіньової економіки. Так, до класу країн високого рівня тіньової економіки належать пострадянські країни: Україна, Молдова, Білорусь і росія. До ширшого класу середнього рівня економіки «в тіні» входять: Албанія, Болгарія, Греція, Румунія, Кіпр, Іспанія, Мальта, Естонія, Туреччина, Бельгія, Португалія, Угорщина, Хорватія, Словенія, Італія, Латвія, Литва, Польща. До класу з низьким рівнем тіньової економіки відносять країни: Австрія, Великобританія, Німеччина, Словаччина, Швейцарія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Данія, Франція, Ісландія, Фінляндія, Ірландія.

Варто розглянути топ-10 країн, які входять до Європейського Союзу і мають найвищі показники тіньової економіки (рис. 1). Топ-лідерами за показниками тіньової економіки у відсотках до валового внутрішнього продукту станом на 2022 р. є: Болгарія – з показником в 33,10%, Хорватія – 29,7, Румунія – 29, Угорщина – 25,4, Південний Кіпр – 23,9, Мальта – 23,4, Естонія – 22,7, Литва – 22,4, Словенія – 22,1 і Польща з найнижчим показником серед лідерів – 21,9%.

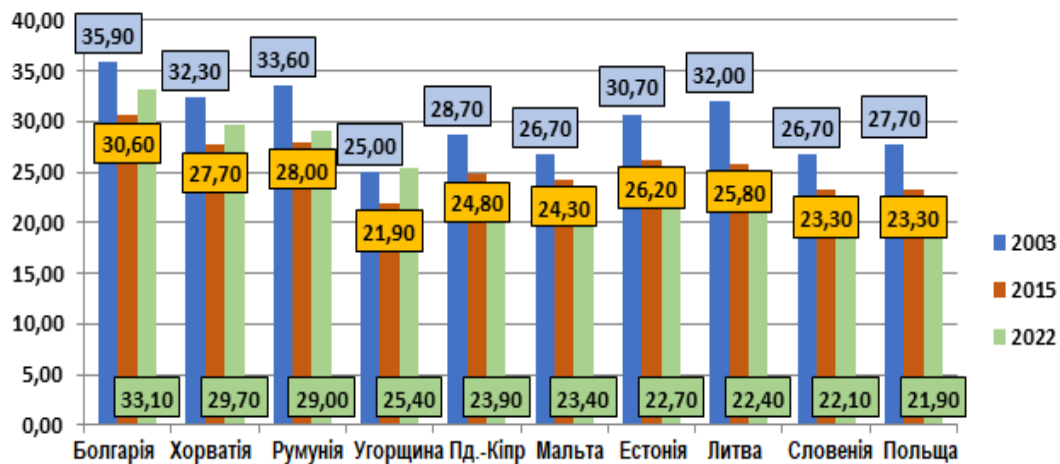

Рис. 1. Топ-10 країн ЄС з найвищими показниками тіньової економіки, % до ВВП

Джерело: розроблено авторами на основі¹⁹.

Для досягнення позитивних результатів Литва як учасниця ЄС з 2004 р. активно проводила реформи із забезпечення ефективного адміністрування доходів та управління фінансами держави. Зокрема, значну підтримку структурних реформ країна отримала від участі в ЄС, що було головним локомотивом активних дій держави. Литовська влада за рахунок просвітницької кампанії проявила ключові дії з підвищення обізнаності та визначення можливого впливу на дотримання платниками податків країни податкового законодавства, що як результат – досягнуто зменшення розміру тіньової економіки²⁰. Румунія інвестувала значні кошти у створення нормативно-правової бази та інституцій, відповідальних за скорочення тіньової економіки. Основним завданням «Інспекції праці» є запобігання та боротьба з незадекларованою працею. Для боротьби з нею Румунія внесла зміни до Трудового кодексу, згідно з якими незадекларована праця понад певний рівень прирівнюється до кримінального злочину, а отже, підлягає переслідуванню всіх компаній, які використовують працю понад п'яти працівників одночасно без трудового договору. Уряд Румунії проводить заходи для заохочення використання електронних платежів, одночасно

¹⁹ Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

²⁰ Reform Support. Awareness campaign strategy to reduce the shadow economy in Lithuania. European Commission. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/revenue-administration-and-public-financial-management/awareness-campaign-strategy-reduce-shadow-economy-lithuania_en

перешкоджаючи використанню готівки²¹. Також варто відмітити, що Литва, Польща, Португалія та Франція здійснили впровадження системи загальнообов'язкового звітування в режимі реального часу платників податків перед податковими органами.

Розмірковуючи над тим, як провідні європейські країни боролися з тіньовою економікою, варто дослідити топ-10 країн Європи з найнижчим і низьким рівнем тіньової економіки, де застосовувалась найкраща практика детінізації економіки. До переліку увійшли 8 країн членів – Європейського Союзу – Австрія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина, Данія, Франція, Латвія та Італія, а також дві високорозвинені країни Швейцарія та Велика Британія.

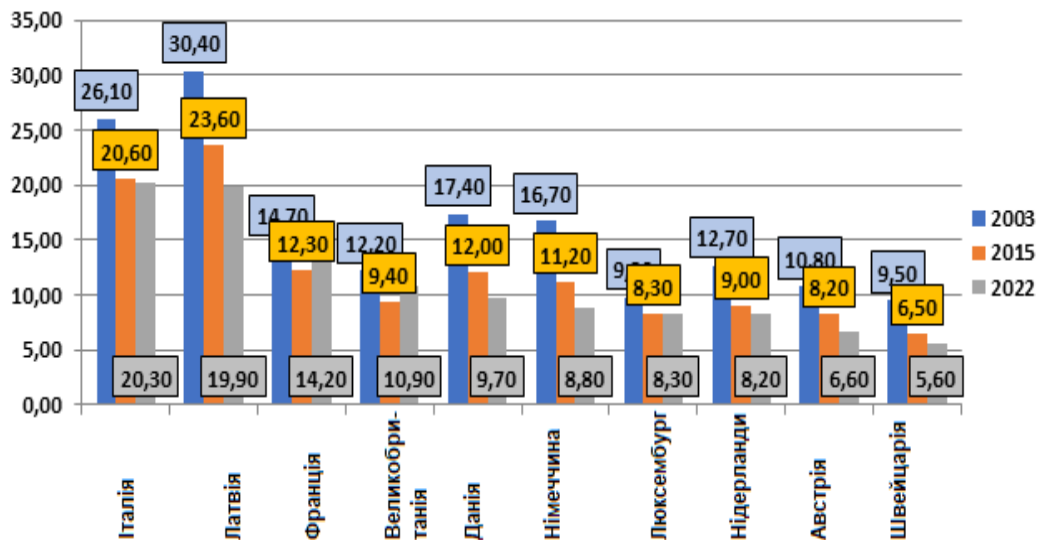

Рис. 2. Топ-10 країн Європи з низькими показниками тіньової економіки, % до ВВП

Джерело: розроблено авторами на основі²².

Отже, можемо побачити, що найнижчий рівень тіньової економіки та найкращий показник серед країн Європи у 2022 р. належить Швейцарії та становить 5,6% у розрахунку до ВВП; на другій позиції Австрія – з показником 6,6%, потім Нідерланди 8,2, Люксембург – 8,3, Німеччина – 8,8, Данія – 9,7% та ін. Ми можемо помітити таку динаміку у розрізі років

²¹ Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

²² Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

(2003–2022) – усі обрані країни з блискучою успішністю боролися з тіньовою економікою, найкращі результати в детінізації економіки показали такі Латвія 10,5% (з 30,4% у 2003 р. до 19,9% у 2022 р.), покращила значно свої результати і Німеччина, вийшовши на показник – 7,9%, Данія – 7,7, Нідерланди – 4,5, Австрія – 4,2%.

Впродовж розвитку країни ЄС і розвинені країни світу приділяють велику увагу детінізації – боротьбі з ухиленням від сплати податків на законодавчій основі. Так, Латвія у боротьбі з ухиленням від оподаткування проводила загальнонаціональний план дій у своїй країні, ключовою метою якого була боротьба з тіньовою економікою в різних секторах шляхом підвищення ефективності в усіх сферах політики. Було застосовано «План заходів органів державної влади з протидії тіньовій економіці на 2016–2020 рр.»²³. У Латвії обмеження тіньової економіки є одним із головних пріоритетів у діяльності уряду, для реалізації якого вживаються заходи з покращення бізнес-середовища та сприяння добровільному виконанню податкових зобов'язань, формування стабільної та прогнозованої податкової політики, проведення реформ, удосконалення законодавчої бази, зменшення корупції та адміністративного тягаря²⁴.

Розглянемо державну політику боротьби з неформальною зайнятістю в Австрії, оскільки ця країна серед країн – членів ЄС має найнижчий показник тіньової економіки – 6,6%. Уряд Австрії зосередився переважно на політиці моніторингу, виявленні та запобіганні. Першим політичним заходом в Австрії став Закон про соціальне шахрайство²⁵.

З березня 2005 р. за порушення податкового законодавства порушникам загрожує позбавлення волі на строк до п'яти років. Згодом у кількох країнах ЄС – Німеччині, Швейцарії й Австрії, було посилено покарання для роботодавців, які не реєструють своїх працівників. Ці політичні заходи відображають подвійну функцію реєстрації як доступу до послуг, а також до державного аудиту та контролю. Австрійські роботодавці зобов'язані реєструвати своїх працівників у відповідних органах соціального страхування до початку роботи. Такі політичні заходи спрямовані на стимулювання працівників до переходу в офіційний сектор або виходу з тіньового сектору²⁶.

Кілька європейських країн, таких як Швейцарія, Нідерланди та Австрія запровадили обмін даними і доступ до реєстрів, які ведуть

²³ Tackling the shadow economy Latvia. Ministry of Finance. URL: <https://ec.europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId=17975&langId=en>

²⁴ Shadow Economy. Ministry of Finance Republic of Latvia. 2020. URL: https://www.fm.gov.lv/en/shadow-economy?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

²⁵ Bundesgesetzblatt Für Die Republik Österreich. Bundesgesetz: Sozialbetrugsgesetz-SozBeG, (NR: GP XXII RV 698 AB 743 S. 90. BR: 7163 AB 7169 S. 717.), 2004 Social Fraud Bill URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2004_I_152/BGBLA_2004_I_152.html

²⁶ Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

податкові органи або органи соціального забезпечення, або створили нові координуючі інституції. В основному це заходи, спрямовані на виявлення та моніторинг тіньової економічної діяльності з основним акцентом на незадекларовану працю²⁷.

Заохочувальна політика австрійського уряду стосовно надання підтримки підприємствам і домогосподарствам за рахунок різних соцпакетів може потенційно сприяти зменшенню тіньової економіки. Для того щоб люди та підприємства могли скористатися цими заходами, такими як субсидії, податкові пільги та інша підтримка бізнесу, вони мають вийти з тіньової економіки і перейти в офіційну.

Більшість політичних заходів, які впроваджує уряд Данії в боротьбі з тіньовою економікою, є превентивними, адже країна веде одну з найкращих податкових політик серед країн Європи. Так як і в Австрії, уряд Данії запровадив покарання для роботодавців, які не реєструють найманих працівників. У період 2003–2016 рр. уряд знижував податки на працю залежно від доходу. Дещо знизивши податкове навантаження, податкові органи Данії у 2015 р. почали впроваджувати заходи моніторингу та виявлення, спрямовані на осіб, які декларують дуже низький оподатковуваний дохід, але водночас мають високий рівень життя, наприклад, дорогий будинок, розкішні автомобілі тощо. Отже, поєднуючи різні адміністративні реєстри, податкові органи сподіваються краще виявляти осіб, які отримують доходи від незадекларованої роботи або злочинної діяльності²⁸.

Крім того, у вересні 2021 р. уряд запустив програму «Данія може зробити більше»²⁹ – пропозицію щодо нового порядку реформ. Країна посідає перше місце в рейтингу податкової політики, оскільки має гнучку, високорозвинену систему соціального забезпечення. Як результат, податкова мораль громадян Данії вважається однією з найкращих у світі. Уряд Данії вже понад 20 років проводить регуляторну реформу з метою скорочення бюрократичної тяганини для підприємств. Завдяки всім зазначеним вище заходам уряд має сильну позицію для ефективного скорочення тіньової економіки в найближчі роки.

Політичні заходи проти тіньової економіки в Німеччині, як і в Австрії, здебільшого зосереджені на виявленні та запобіганні. Між Францією та Німеччиною було досягнуто домовленості про обмін інформацією про нелегальну працю. Крім того, уряди Бельгії, Франції, Німеччини, Італії та Румунії створили європейську мережу незадекларованих робіт для

²⁷ International Labour Organization. Labour inspection in Europe: undeclared work, migration, trafficking. 2010. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_120319.pdf

²⁸ Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

²⁹ Denmark – National Reform Programme 2023. European Commission. 2022. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/denmarks_national_reform_programme_2022_en.pdf

заохочення обміну знаннями в цій галузі³⁰. Німеччина застосовує каральні заходи. Прикладами таких заходів є зміни, внесені до кримінального податкового кодексу та добровільне розкриття інформації для уникнення штрафів.

За останні кілька років в Італії було вжито низку заходів, спрямованих на зниження рівня ухилення від оподаткування та тіньової економіки в цілому. Головними політиками у боротьбі італійського уряду з тінізацією є завчасність та обов'язковість заповнення податкових декларацій і раннє інформування про доходи. Уряд також наполягає на заходах, які заохочують цифрові платежі замість готівкових. Уряд Італії запровадив санкції для роздрібних торговців і постачальників послуг, котрі не приймають кредитні картки. Ці заходи оголошені наприкінці 2020 р. у рамках плану «Cashless Plan» для стимулювання переходу від готівки до цифрових платежів. Багато країн, наприклад, Болгарія, Греція та Італія, встановили певний поріг, вище якого готівкові платежі не допускаються або про них необхідно повідомляти владу³¹.

У 2019 р. в Італії було запроваджено цифровізацію інших послуг, таких як розширене обов'язкове цифрове виставлення рахунків-фактур і вдосконалене профілювання платників податків з метою підвищення рівня дотримання податкового законодавства. Значні інвестиції в країні спрямовані на підтримку цифрового переходу, зокрема на цифровізацію державного управління, що допоможе контролювати систему платежів³².

Ряд країн значну частину уваги приділяють боротьбі з корупцією. Це Гонконг, Сінгапур, Латвія – країни, де було створено багатоцільові органи влади з правоохоронними повноваженнями. Також було утворено Спеціалізовані прокурорські служби: Румунія, Іспанія, Хорватія. Спеціалізовані поліцейські служби: Норвегія, Великобританія та Бельгія. Для боротьби з корупцією в Албанії, Франції, Словенії, Македонії було створено інституції з запобігання корумпованості та координування політики³³.

Рівень тіньової економіки в Нідерландах становить 8,2% у 2022 р. Основні принципи боротьби з корупцією в Нідерландах включають:

- постійну звітність і прозорість; міністр внутрішніх справ повідомляє парламент про виявлені випадки корупції та заходи, що були вжиті;

³⁰ International Labour Organization. Labour inspection in Europe: undeclared work, migration, trafficking. 2010. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_120319.pdf

³¹ Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

³² Italy's recovery and resilience plan. 2023. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility/italys-recovery-and-resilience-plan_en#digital-transition

³³ Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей // Організація економічного співробітництва і розвитку. – 2007. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acn/39972270.pdf>

- розроблення якісної системи моніторингу можливих джерел корупції та підозрілих осіб;
- створення антикорупційного законодавства для посадовців;
- жорстка система покарань, яка включає заборону обіймати державні посади, адміністративні штрафи і навіть тимчасове відсторонення осіб від виконання обов'язків³⁴.

Розглянемо також три неєвропейські, але високорозвинені країн ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) (Канада, Японія, США), які мають нижчий рівень тіньової економіки, ніж в загальному по Європі, з середнім розміром близько 8,23% до ВВП у 2022 р.

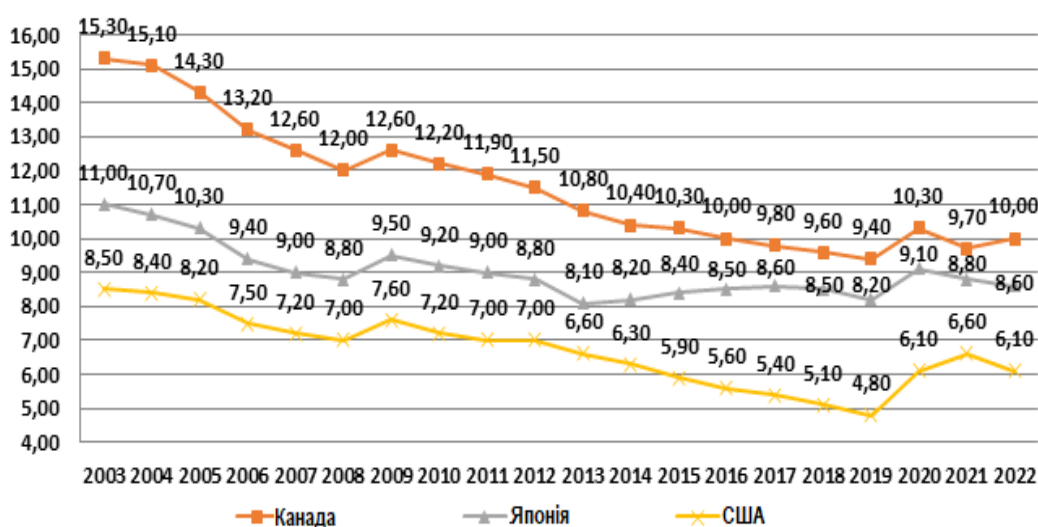

Рис. 3. Топ-3 високорозвинені неєвропейські економіки з низьким рівнем тіньової економіки, % до ВВП (2003–2022 рр.)

Джерело: розроблено авторами на основі³⁵.

Серед зазначених неєвропейських країн найнижчий рівень тіньової економіки в США і становить 6,1% ВВП у 2022 р., Японії – 8,6%, Канаді – 10%. США впроваджує одну з найкращих політик, яка дає змогу країні бути лідером серед неєвропейських країн з мінімальним рівнем тіньової економіки, а саме:

³⁴ Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу / О.П.Дяченко // Державне управління, 2017, № 3(59) URL: http://pa.stateand-regions.zp.ua/archive/3_2017/12.pdf

³⁵ Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

- підвищення ефективності контролю за дотриманням податкового законодавства: внутрішня служба доходів (IRS) відповідає за збір податків і контроль за дотриманням податкового законодавства у США;
- розвиток електронних платіжних систем: за допомогою електронних платіжних систем, таких як кредитні та дебетові карти, віртуальні гаманці, мобільні платежі тощо, можна зменшити обіг готівки, яка часто використовується в тіньовій економіці;
- поліпшення доступу до фінансових послуг: забезпечення доступу до банківських рахунків та інших фінансових послуг знижує рівень тіньової економіки, оскільки люди в такому разі будуть більш схильні до використання легальних фінансових інструментів;
- уряд США вживає заходів для регулювання певних секторів, які є особливо схильними до тіньової економіки, таких як будівництво, ринок праці, торгівля наркотиками та ін.;
- збільшення прозорості та відкритості: уряд країни забезпечує більшу прозорість і відкритість в економіці, зокрема, шляхом публікації детальнішої інформації про бізнес-діяльність і забезпечення відкритого доступу до статистичних даних та інформації про державні закупівлі³⁶.

Таблиця 4

СВІТОВИЙ ДОСВІД ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МЕТОДІВ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Країна	Заходи щодо процесу детінізації
США	Застосування поліграфу. Прозорість та відкритість ведення бізнесу. Легкість доступу до фінпослуг. Розвиток електронних платіжних систем. Контроль за дотриманням податкового законодавства: внутрішня служба доходів (IRS)
Австрія	Жорсткі заходи покарання за порушення податкового законодавства (в'язниця, штрафи). Обов'язкова офіційна реєстрація працівників. Обмін даними і доступ до реєстрів. Податкові пільги й інша підтримка бізнесу, що провокує вихід з тіні
Німеччина	Оптимізація податкової системи, спрощення механізму обчислення розмірів податків, зниження ставок відрахувань із заробітної плати тощо. Створення ряду організацій: Федеральна фінансова поліція, Відділ боротьби з організованою злочинністю та корупцією, DIA (Департамент внутрішніх розслідувань)
Польща	Заборона ведення господарської діяльності тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин. Введення майнової відповідальності юридичних осіб за здійснення економічного злочину
Франція	Перешкоджання ведення експортно-імпортних операцій з бізнесом в офшорних зонах. Звітування в режимі реального часу платників податків перед податковими органами. Боротьба з корупцією

³⁶ Simon C.P., A.D. Witte, K. Eakin, A. Ziebart. Underground Economy – Estimate of Size, Trends and Structure Executive Summary. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/underground-economy-estimate-size-trends-and-structure-executive>

Закінчення табл. 4

Країна	Заходи щодо процесу детінізації
Великобританія	Підвищення рівня довіри громадян до влади, посилення незалежності судів, віддавши їх під громадський контроль, посилення покарання за хабарництво
Нідерланди	Розроблення системи моніторингу за можливими джерелами виникнення корупції та підозрілими особами. Функціонування системи державної безпеки з боротьби з корупцією типу соціальної поліції. Жорстка система покарань, зокрема заборона обіймати державні посади, великі штрафи
Бельгія, Гонконг, Іспанія, Сінгапур,	Боротьба з корупцією: створили багатоцільові органи; служби в структурі правоохоронних органів, у тому числі спеціалізовані прокурорські служби; спеціалізовані поліцейські служби; органи із запобігання корупції, розроблення політики та координування дій
Литва, Польща, Португалія та Франція	Загальнообов'язкове звітування у режимі реального часу платників податків перед податковими органами
Румунія	Налагодження та вдосконалення нормативно-правової бази та роботи інституцій. Заохочення до використання електронних платежів
Італія	Запровадження санкцій для роздрібних торговців і постачальників послуг, які не приймають кредитні картки
Болгарія, Греція та Італія	Встановили певний поріг, вище якого готівкові платежі не допускаються або про них необхідно повідомляти владу. Парламентський комітет Греції має доступ до інформації про стан і рух коштів на будь-яких рахунках фізичних і юросіб
Данія	Впроваджено регуляторну реформу з метою скорочення бюрократичної тяганини для підприємств. Хороша податкова політика, що покращує податкову мораль в країні

Джерело: розроблено авторами на основі^{37,38,39,40}.

Пріоритетні вектори детінізації економіки України

Міністерство економіки України і Державна служба статистики є ключовими інституціями на національному рівні, що ведуть безпосередній детальний аналіз рівня та масштабів тіньової економіки в Україні. Для більш детального аналізу висвітliamo динаміку рівня тіньової економіки

³⁷ Schneider F., Enste D. Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)

³⁸ Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу / О.П. Дяченко // Державне управління, 2017, № 3(59) URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2017/12.pdf

³⁹ A. Dreher, F. Schneider (2006) Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. URL: <https://docs.iza.org/dp1936.pdf>

⁴⁰ Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей // Організація економічного співробітництва і розвитку. – 2007. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acn/39972270.pdf>

за окремими методами (рис. 4). Застосовуючи два класичні методи, котрі користуються найбільшою популярністю серед багатьох експертів України, та Мінекономіки, було зафіксовано збільшення рівня тіньової економіки порівняно з 2020 р.:

- «електричний метод» – збільшення на 3 в.п. (до 27% від обсягу оф. ВВП);
- «монетарний метод» – збільшення на 2 в.п. (до 33% від обсягу оф. ВВП)⁴¹.

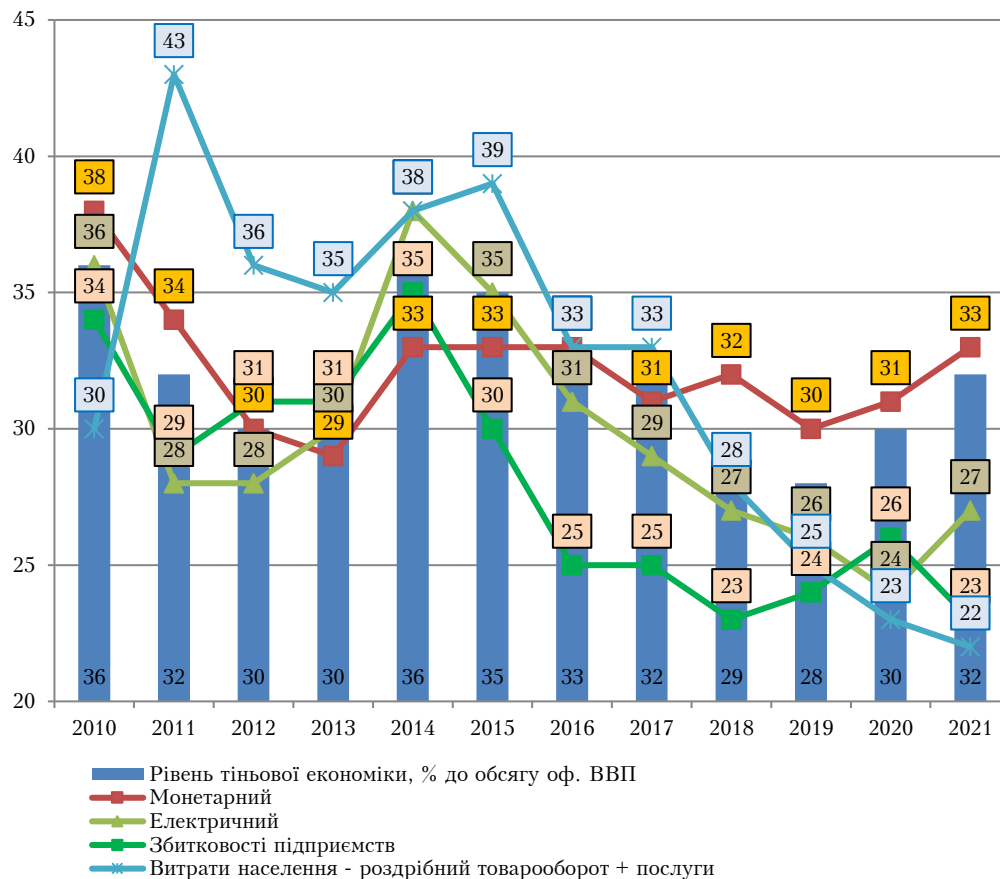

Рис. 4. Динаміка рівня тіньової економіки України за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: побудовано автором на основі⁴².

⁴¹ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році // Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkononiki>

⁴² Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році // Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkononiki>

Всупереч цьому, беручи до уваги останні два методи, що виникли в результаті напрацювань вітчизняних експертів і науковців з огляду на історичні особливості процесів входу в тіньову економіку в Україні, засвідчили зменшення рівня тінізації. Йдеться про метод «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» – як ми можемо побачити з графіка зображеного на рис. 4, зменшення відбулося на 1 в.п. (до 22% від усього обсягу офіційного ВВП); та останній метод – «метод збитковості підприємств» – зменшення відбулося аж на 3 в.п. (до 23% від всього обсягу офіційного ВВП). Це було досягнуто шляхом адаптації підприємств і господарств до відповідних «короновірусних» умов діяльності, котрі відреагували на нові виклики та стимулюючі діяння з боку Уряду, що як результат відобразилось у поступовому поліпшенні певних фінансових результатів у діяльності протягом звітного року. На нашу думку, така ситуація, що склалася, пояснюється заміщенням традиційних каналів тіньової діяльності – потенційно новими, що, на жаль, можуть не повністю охоплюватися вже існуючими напрацьованими методами оцінки.

Аналізуючи статистичні дані та фактори, що спричиняють існування тіньової економічної діяльності в Україні, ми розуміємо, що у нашій країні напрочуд важливо активно займатися процесами детінізації всієї економічної системи. Зазначаємо, що в детінізації необхідно вбачати не тільки виведення грошей з «тіні» або легалізацію незаконно набутих коштів, а й створення такого інституційного контрольованого середовища, яке не сприятиме розширенню тіньової економіки і виникненню нових тіньових економічних взаємозв'язків, а от навпаки – стимулюватиме до якомога скорішого виходу з тіньового сектору всіх задіяних господарств. Одна з умов вступу України в ЄС полягає у детінізації економіки, тому наша країна повинна докласти всіх можливих зусиль на шляху в подоланні тіньової економіки.

Розглянемо детальніше комплекс ключових заходів для державної політики України, що допоможуть у боротьбі з тіньовим сектором у країні.

1. Ключове рішення у боротьбі з тінізацією, що склалося у непростих для нашої країни умовах, – *удосконалення податкової політики*. Усіляке зменшення навантаження на підприємства та його підтримка, сюди ж входить налагодження і спрощення процедур, необхідних для врегулювання підприємницької діяльності, зменшення кількості обов'язкових платежів, оплата податків простими зрозумілими кроками, підвищення мінімального рівня доходу, що не підлягає оподаткуванню, та інших заходів, спрямованих на спрощення системи оподаткування. Насамперед така податкова політика приведе до рівних умов для платників податків і випадки, коли підприємства навмисне мінімізують податкові зобов'язання, повинні зменшитись.

2. Налагодження процедури відшкодування податку на додану вартість (ПДВ). Це буде зроблено для підтримки експорту товарів, а також на підвищення довіри до держави з боку бізнесу.

3. Наступний крок – ідентифікація найманих працівників та їх роботодавців, котрі працевлаштовувалися без укладання належним чином трудових договорів з огляду на досвід Німеччини (Федеральна фінансова поліція), Швейцарії, Австрії – жорстоке покарання роботодавців, котрі неофіційно працевлаштовують активне працездатне населення без укладання договорів. Наприклад, австрійські роботодавці зобов'язані реєструвати своїх працівників у відповідних органах соціального страхування до початку роботи – гарний приклад для наших роботодавців, який необхідно втілити в реальність. Також, виконавши цей крок, значно збільшиться обсяг надходжень до належних державних фондів.

4. Впровадження на новий лад антикорупційної реформи, що удосконалисть боротьбу з корупційними схемами в Україні.

5. Впровадження електронного урядування шляхом удосконалення додатку «Дія» на прикладі Канади, яка однією з перших у всьому світі впровадила відкритий доступ до інформації необхідних державних структур. Канада – лідер в інноваціях у сфері електронного уряду. Було комплексно розроблено портали, вебсайти, котрі забезпечують доступ до інформації з усіх аспектів життя. Поряд з Канадою найкращі практики застосовувались в Австралії, Індії, Сінгапурі, Німеччині, Норвегії, Південній Кореї та США⁴³. Це сприятиме більшій прозорості у прийнятті рішень урядових структур, знизиться рівень корупції.

6. Поступове залучення населення до розширення обсягів використання безготівкових розрахунків, надання всіх умов для цього. Популяризація безготівкового способу життя «cashless» серед населення України⁴⁴. Така практика застосовувалась у Румунії, де здійснювались заходи заохочення до використання електронних платежів. До прикладу, в Італії запровадили санкції для роздрібних торговців і постачальників послуг, які не приймають кредитні картки. Такі заходи допоможуть досягти кращого контролю за фізичними та юридичними особами, їх джерелами доходу, дасть змогу виявити ситуації, коли витрати перевищують доходи.

7. Вести податкову політику, яка сприятиме підвищенню податкової моралі. Саме це є одним із найважливіших елементів для повернення грошових коштів до державних бюджетів. Для того щоб підвищити податкову мораль, ми можемо взяти приклад з уряду Данії, адже уряд цієї країни постійно впроваджує оновлені програми для підтримки населення, підвищення добробуту – хороша податкова політика, докорінно розвиває податкову мораль у країні.

⁴³ Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід. Методичні матеріали до навчальної дисципліни: “Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування” / авт. кол.: К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін.; за заг. ред. д.н.держ.упр., проф. С.А. Чукут, к.н.держ.упр. О.В. Загвойської. – К., 2010. – 166 с. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Krashhi-praktiki-vprovadzhennya-elektronnoho-uryaduvannya_zarubizhnij-dosvid.pdf

⁴⁴ Дослідження тіньової економіки в Україні // Національний Банк України. – 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>

8. Спираючись на досвід високорозвиненої США, необхідно посилити роль спеціальних державних служб для регулювання певних секторів, які є особливо схильними до тіньової економіки. Співробітники ФБР у США часто працюють у корпораціях і концернах задля контролю над їх діяльністю. Геніальним рішенням уряду США було введення обов'язкової перевірки на поліграфі для державних посадовців для розкриття корупційних схем і податкових злочинів.

9. Активізувати та продовжити процес європейської інтеграції України, узгоджуючи українське законодавство з правовими нормами Європейського Союзу, зосереджуючись, зокрема, на гармонізації митного, трудового права та фінансових послуг.

Державна стратегія з детінізації української економіки входить до загальної політики держави щодо регулювання економіки. Така державна політика потребує відповідального ставлення, належної підготовки та використання доречного набору інструментів. Політична підтримка та згуртованість політичних інтересів є важливими факторами успіху у процесі детінізації, разом з послідовними реформами суспільства, уникненням популізму та каранням безвідповідальної поведінки посадовців, а також зміною українського менталітету в напрямі усвідомлення важливості дотримання громадянської позиції та активної участі у загальному процесі розвитку та процвітання нашої економіки.

Висновки

Тіньова економіка, як правило, виникає через різноманітні причини, включаючи економічну нерівність населення, високий податковий тягар, бюрократичні затяжні перешкоди, корупційні схеми та недостатньо розвинену регуляторну політику. У деяких випадках працівники вступають у неофіційну економіку через відсутність легальних можливостей високого заробітку, в решті випадків це стає способом уникнення сплати податків і правового контролю. Боротьба з тіньовим сектором вимагає комплексного підходу, включаючи соціальні, економічні та політичні заходи, які мають орієнтуватися на успішні світові практики процесу детінізації. Станом на початок 2022 р. рівень тіньової економіки в Україні становив 32%, що є високим показником і дорівнює приблизно третині офіційного ВВП країни.

Детінізація економіки має велике значення для України та є важливим кроком у процесі євроінтеграції, оскільки ЄС висуває доволі високі стандарти щодо прозорості, налагодженого податкового законодавства, боротьби з корупцією та економічної стабільності. Заходи, які базуються на світовому досвіді детінізації сприятимуть зменшенню корупції, забезпеченню рівних умов для бізнесу, залученню значних іноземних

інвестицій та розвитку конкурентоспроможного ринкового середовища на міжнародній арені. Крім того, детінізація економіки допоможе збільшити фіскальні надходження до державного бюджету. Це важливо для забезпечення стабільності фінансової та банківської систем, а також розвитку інфраструктури, надання високої якості послуг, належних соціальних програм та інших сфер.

Список літератури

1. Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу. *Державне управління*, 2017, № 3(59). URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2017/12.pdf
2. Дослідження тіньової економіки в Україні // *Національний Банк України*. – 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoi-ekonomiki-v-ukrayini-mayje-chvert-vvp-abo-846-mlrd-griven-perebuvaye-v-tini>
3. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році // *Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування*. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
4. *Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід*. Методичні матеріали до навчальної дисципліни: “Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування” / авт. кол.: К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін.; за заг. ред. д.н.держ.упр., проф. С.А. Чукут, к.н.держ.упр. О.В. Загвойської. – К., 2010. – 166 с. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Krashhi-praktiki-vprovadzhennya-elektronного-uryaduvannya_zarubizhnij-dosvid.pdf
5. *Нагребельний В. П.* Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В. М. Попович // *Юрид. енцикл.: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* К., 1998. Т. 6. С. 74–76.
6. Пірникоза П. В. Теоретична сутність економічної категорії “детінізація економіки”. *Економічний аналіз*. – 2017. – Т. 27, № 4. – С. 65–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2017_27%284%29_10
7. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей // *Організація економічного співробітництва і розвитку*. – 2007. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acn/39972270.pdf>
8. *Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналітичний огляд* / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 11
9. *Турчинов О. В.* Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. К.: АртЕК. 1995. С. 32.
10. *Фінанси тіньового сектору. Вплив тіньового сектору на соціально-економічний розвиток України*. URL: <http://kaf-fin.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8-%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%83.pdf>

11. *Bundesgesetzblatt Für Die Republik Österreich*. Bundesgesetz: Sozialbetrugsgesetz-SozBeG, (NR: GP XXII RV 698 AB 743 S. 90. BR: 7163 AB 7169 S. 717.), 2004 Social Fraud Bill. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2004_I_152/BGBLA_2004_I_152.html
12. Denmark – National Reform Programme 2023. *European Commission*. 2022. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/denmarks_national_reform_programme_2022_en.pdf
13. *Dreher A., F. Schneider*. Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. 2006. URL: <https://docs.iza.org/dp1936.pdf>
14. *Enste D. H.* The shadow economy in industrial countries. IZA World of Labor 2015: 127. 2015. DOI: 10.15185/izawol.127 <https://wol.iza.org/uploads/articles/127/pdfs/shadow-economy-in-industrial-countries.pdf>.
15. *Feige E.* How Big is the Irregular Economy? Challenge, 1979.
16. *Gutmann, P.M.* The Subterranean Economy, Financial Analysts Journal, 33:6, 26-27, 1977. DOI: 10.2469/faj.v33.n6.26 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2469/faj.v33.n6.26>
17. *International Labour Organization*. Labour inspection in Europe: undeclared work, migration, trafficking. 2010. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_120319.pdf.
18. Italy's recovery and resilience plan. 2023. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility/italys-recovery-and-resilience-plan_en#digital-transition
19. *Lomsadze D.G.* Methodology of shadow economy studies, 2020. – С. 7-10
20. Reform Support. Awareness campaign strategy to reduce the shadow economy in Lithuania. *European Commission*. URL: https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/revenue-administration-and-public-financial-management/awareness-campaign-strategy-reduce-shadow-economy-lithuania_en
21. *Schneider, F.* Shadow economies and corruption all over the world: New estimates for 145 countries. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal* 1 (2007): 1–66.
22. *Schneider F., Enste D.* Hiding in the Shadows. The Growth of the Underground Economy. International Monetary Fund, 2002. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/#:~:text=the%20official%20economy.,What%20Is%20the%20Shadow%20Economy%3F,from%20monetary%20or%20barter%20transactions>
23. *Schneider F., Enste D.* Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *The Journal of Economic Literature*, 2000, 38/1, pp 77–114.
24. *Schneider F., Enste D.* Taxation of the Informal Economy in the EU. European Union, 2022, IPOL | Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, PE 734.007 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf)
25. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?, WP/18/17, January 2018, C. 4.

26. Shadow Economy. *Ministry of Finance Republic of Latvia*. 2020. URL: https://www.fm.gov.lv/en/shadow-economy?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
27. *Simon C.P., A.D. Witte, K. Eakin, A. Ziebart*. Underground Economy – Estimate of Size, Trends and Structure Executive Summary. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/underground-economy-estimate-size-trends-and-structure-executive>
28. Tackling the shadow economy Latvia. *Ministry of Finance*. URL: <https://ec.europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId=17975&langId=en>
29. *Tanzi V.*, Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy, *The Economic Journal*, Volume 109, Issue 456, 1 June 1999, Pages 338–347, <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00437>. URL: <https://academic.oup.com/ej/article-abstract/109/456/338/5128722?redirectedFrom=fulltext>.

Стаття надійшла до редакції 8 травня 2023 р.

Прийнято до публікації: 24 травня 2023 р.

Опубліковано: 15 липня 2023 р.